

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ

**КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
БІЗНЕСУ**

Монографія

**Київ
ЦП «Компринт»
2015**

УДК 005.35:339
ББК 65.050.2
К68

Рекомендовано до друку
на засіданні Вченої ради
Національного університету харчових технологій
Протокол № 2 від 03. 09. 2015 р.

Рецензенти:

Саблук П.Т. - доктор економічних наук, професор, академік національної академії аграрних наук, заслужений діяч науки і техніки України

Гуткевич С.О. - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Національного університету харчових технологій

Савчук В.К. - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України

К 68 Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу: Монографія /Під загальною редакцією М.П. Буковинської. – К.: ЦП «Компринт». – 2015. – с.297

ISBN 978-966-929-007-6

У монографії розглянуто бізнес як джерело соціальної відповідальності, розкрита корпоративна соціальна відповідальність з позиції інтересів бізнесу, влади, суспільства, показані особливості її прояву в українських умовах, викладено комплексний аналіз проблем соціальної політики бізнесу, показано механізми реалізації заходів соціальної відповідальності галузевими об'єднаннями виробників та основні підходи до оцінки корпоративної соціальної відповідальності.

Для наукових співробітників, студентів, аспірантів та викладачів вузів, а також фахівців, які займаються проблемами корпоративної соціальної відповідальності, взаємодія бізнесу, держави та суспільства.

УДК 005.35:339
ББК 65.050.2

ISBN 978-966-929-007-6

© Буковинська М.П., 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. БІЗНЕС ЯК ДЖЕРЕЛО СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	6
1.1. Концепції розвитку та соціальні функції бізнесу у сучасній економічній системі.....	6
1.2. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності бізнесу: світовий та вітчизняний досвід.....	55
1.3. Роль стандартизації в області корпоративної соціальної відповідальності.....	70
1.4. Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу як складова стратегії розвитку вітчизняних підприємств.....	89
1.5. Місце корпоративної соціальної відповідальності у формуванні стратегії розвитку підприємства.....	102
РОЗДІЛ 2. КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	118
2.1. Соціальні та етичні аспекти сучасного маркетингу.....	118
2.2. Забезпечення соціальної складової в процесі змін на підприємстві..	151
2.3. Аналіз умов забезпечення гідної праці в Україні: регіональний розріз.....	167
2.4. Спільні процедури ЄС у забезпеченні відповідальної поведінки корпоративного сектору.....	192
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ ЯК ФОРМА ВИЯВЛЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	211
3.1. Механізм реалізації заходів соціальної відповідальності галузевими об'єднаннями виробників.....	211
3.2. Регулювання розвитку соціальної відповідальності бізнесу.....	234
3.3. Європейські стратегії регулювання у виробництві продуктів харчування та соняшникової олії.....	260
3.4. Управління талантами як пріоритетний напрямок реалізації соціальної відповідальності бізнесу.....	279
ВИСНОВКИ.....	295

Регулювання розвитку соціальної відповідальності бізнесу

Пошук шляхів активізації соціальної політики, якнайшвидшого вирішення її основоположних завдань, збалансованості розвитку виробничої і соціальної інфраструктури призвів до логічного висновку про доцільність підвищення соціальної відповідальності бізнесу і розвитку корпоративних відносин.

Майже до 2005 р. це питання посідало в економічній політиці країни другорядне місце. Не приділялося йому належної уваги і в науковій літературі. Практичні кроки по «соціалізації» підприємств носили несистемний, суперечливий характер, а інколи мали прямо протилежний напрям. Достатньо назвати заходи щодо скорочення і передачі в комунальну власність або власність місцевих органів об'єктів соціальної інфраструктури промислових підприємств з метою підвищення конкурентоздатності останніх. Загальний рівень розвитку соціальної інфраструктури фактично знаходився і залишається в стані стагнації.

Необхідність розробки концептуальних основ і стратегії нового підходу, що доповнює державну соціальну політику, передбачає активне й у різних аспектах висвітлення проблеми надання корпоративному управлінню в Україні соціальної спрямованості. Корпоративна соціальна відповідальність є багатовекторною, включає в себе відповідальність роботодавця перед своїми працівниками, підприємств - перед партнерами, місцевим населенням і суспільством у цілому.

Соціальна відповідальність бізнесу передбачає рівень розвитку підприємства, достатнього для її здійснення як у межах вимог, встановлених законодавством, так і понад ними. У такому розумінні відповідальність - це не тільки категорія права й етики, але й економіки. У сучасних теоретичних дослідженнях із проблем соціальної відповідальності ця категорія характеризується за чотирма функціональними ознаками.

По-перше, в межах законодавства будь-які дії вважаються соціально відповідальними, якщо вони не порушують правові норми. Прихильники правового підходу переконані у виключно економічній ролі бізнесу в розвитку країни, функції якого полягають у забезпеченні прибутковості підприємницької діяльності і дотриманні податкової дисципліни. Отже, соціальна відповідальність перекладається на державні органи, що звільняє представників бізнесу від етичних зобов'язань. Таким чином, соціальну відповідальність бізнесу передбачається здійснювати через податковий механізм, у результаті чого вона виступає у формі юридичної відповідальності й обмежується її межами.

По-друге, допускається діяльність, що призводить до максимального прибутку, навіть якщо доводиться відступати від законодавчих розпоряджень. Пріоритетом корпоративного управління є інтереси роботодавця, а соціальні - супутниковим наслідком. У цьому випадку соціальна відповідальність ототожнюється з професійною відповідальністю.

По-третє, визнається соціальна відповідальність бізнесу, але як захід, завдяки якому досягаються корпоративні цілі діяльності. Прихильники такого трактування розглядають соціальну відповідальність як специфічний елемент економічної відповідальності.

По-четверте, морально відповідальним бізнес може бути тоді, коли орієнтується на поєднання економічних інтересів підприємців і соціальних потреб працівників. Така позиція розглядає соціальну відповідальність бізнесу як морально-етичну відповідальність.

Головні новації при декларуванні сильної соціальної політики полягають у встановленні і розвитку в умовах ринку ролевих функцій підприємств у покращенні діяльності соціальної інфраструктури, в соціальному захисті громадян. У цьому плані корисний приклад країн із розвинутою системою ринкових відносин у використанні бізнесом відповідних соціальних стратегій.

Концепція соціальної відповідальності корпорацій розроблялась і вдосконалювалась економістами Європи і США протягом усього минулого століття й отримала свою завершену форму тільки в кінці 70-х рр. Сам факт довготривалості періоду вироблення концептуальних основ корпоративної соціальної політики вказує на серйозність проблеми, що стоїть перед країнами у перехідній економіці.

Говорячи про досвід зарубіжних країн, слід підкреслити авангардну роль великих національних корпорацій у пропаганді і реалізації соціального ринкового господарства, наданні соціального вектора корпоративному господарюванню. Концепція соціальної відповідальності корпорацій активно підтримувалася президентами і менеджерами компаній «Американ електрик», «Американ телефон енд телеграф», «Ай-Бі-Ем». Основним її теоретичним положенням було розширене тлумачення поняття прибутку, яке зводилося не тільки до економічного, але й соціального позитивного ефекту [1, с. 630].

У зарубіжних країнах вже декілька десятиліть проводяться дослідження з ефективності корпоративної соціальної відповідальності. Дослідження, що проводились агентством «WelkerInformation», виявили пряму залежність зростання престижу компанії і продуктивності її економічної діяльності від здійснення соціальних обов'язків. Збільшення соціального потенціалу компанії на 1% підвищує її соціальний престиж на 0,55%, у той час як зростання економічного потенціалу поліпшує економічну цінність на 0,32%. Для крупних компаній соціальні інвестиції дуже привабливі, оскільки більшість споживачів у США і Великій Британії віддають перевагу компаніям із соціально відповідальними програмами. До того ж соціально відповідальний бізнес мотивує співробітників у поліпшенні комерційної діяльності.

З метою розвитку механізмів та процедур соціальної відповідальності бізнесу розробляються статистичні методи оцінки ефективності такого виду діяльності. Запроваджується, наприклад, показник окупності інвестицій, які спрямовуються на благодійні цілі; показник ефективності благодійних програм порівняно з іншими соціальними програмами неблагодійного характеру. Для європейських і американських корпорацій соціально відповідальна діяльність стає звичним правилом. Якщо корпорація хоче зайняти певний сегмент ринку,

вона збільшує поточні витрати на соціальний розвиток і виграє у довгостроковій перспективі, створюючи сприятливі маркетингові умови для збільшення прибутку.

В умовах реформування економіки Україна зіткнулася з необхідністю демпфірувати гостроту соціальних процесів шляхом розвитку соціально відповідального менеджменту і виявлення фінансових можливостей корпорацій щодо розширення соціальної інфраструктури, підвищення добробуту робітників та поліпшення умов їхньої праці. З урахуванням важливості вироблення стратегії розвитку соціальних корпоративних схем доцільно узагальнити і прокоментувати доступну багатоаспектну практику включення бізнесу в соціальні відносини.

У цій проблемі є дві сторони, які априорі протирічать одна одній. Це вибір пріоритетності економічних і соціальних цілей підприємництва. Основна мета бізнесу - підвищити рівень капіталізації підприємства, фірми, банку. Ця сторона завжди є превалюючою в діяльності роботодавця. Очевидно, що інша мета має допоміжне і навіть другорядне значення. В окремих випадках вона може мати кон'юнктурний аспект. Тому стратегічно важливо на самому початку формування відповідальної корпоративної соціальної політики прагнути знаходити оптимальне співвідношення цих двох сторін, що дозволить досягнути компромісу між ними, а отже, збалансувати економічний та соціальний розвиток.

Корпоративна соціальна відповідальність за типами економічної підтримки програм може бути розглянута з таких точок зору: а) прямої участі бізнесу в розвитку соціальних об'єктів шляхом капітальних вкладень; б) фінансового спонсорювання заходів соціального характеру; в) масштабної або часткової (пайової) участі у соціальних проектах короткострокового, середньострокового або довгострокового значення; г) міжтериторіальної і міжвідомчої інтеграції дій корпорації та об'єднання ресурсів для вирішення конкретних цільових установок. При цьому бізнес намагається інтегрувати свою діяльність на різних напрямках соціальної політики на території присутності; д) мотиваційної, що переслідує ціль отримати політичний вплив і захистити свій бізнес в умовах сильної конкуренції. Вивчення ставлення корпорацій до соціальної політики свідчить, що підприємці налаштовані більше налагоджувати позитивні, стійкі зв'язки із владою, ніж виступати ідеологічно орієнтованим суб'єктом соціальної політики.

Разом з тим не можна відкидати наявність у підприємців моральних мотивів до розвитку соціальної практики. До внутрішніх спонукальних мотивів відноситься прагнення додержуватись етичних норм, заслужити авторитет «справедливого» керівника. Однак суб'єктивна мотивація реально поки не переросла у стійкі моральні принципи, здатні реалізовуватися у повсякденному житті.

Структурування соціальної відповідальності корпорації дозволяє зробити висновок про те, що для підвищення її ефективності необхідно націлити бізнес на розробку інноваційних проектів на території присутності і здатність розширити рамки їх реалізації на суміжній території; пошук

міжнародних партнерів і залучення додаткових джерел фінансування; уміння продукувати сучасні соціальні технології з метою захисту мало захищених верств населення; пошук нових моделей взаємовідносин із владою для створення об'єктів інфраструктури.

Головним інституціональним механізмом підвищення рівня корпоративної соціальної відповідальності бізнесу є соціальний діалог та ефективна організація і функціонування системи соціального партнерства. До останнього часу недооцінювалися такі структурні елементи соціального партнерства, як галузеві та регіональні ради, в результаті чого багато можливостей, якими вони володіють, залишаються нереалізованими. Ці організації, з нашої точки зору, повинні зайняти лідируюче положення в своїх регіонах для активізації соціальної діяльності підприємств.

Очевидну користь може принести розроблення і прийняття роботодавцями Соціальної хартії підприємців України, основаної на Європейській соціальній хартії. У контексті цього документа доцільно також створювати інституціональні механізми на галузевому рівні, наприклад, соціальні кодекси великих компаній або їх об'єднань.

Більш активну роль з метою розширення соціальної діяльності бізнесу повинна відігравати держава – необхідно розробити державні моделі соціального проектування із залученням підприємців. Це дозволить перейти від ситуативного реагування до довгострокового планування соціальних перетворень.

Перспективні моделі дають можливість сумістити корпоративну соціальну відповідальність бізнесу як, у першу чергу, відповідальність за ефективний внутрішній соціальний розвиток із відповідальністю за розвиток території присутності.

Ці заходи в стратегічній перспективі здатні забезпечити стійкий баланс між інтересами бізнесу, влади і суспільства, безконфліктне входження в динамічний глобальний процес економічного розвитку.

Одним із важливих аспектів підвищення соціальної відповідальності бізнесу і підвищення його ефективності є орієнтація на міжнародний досвід, на основі якого Міжнародною організацією роботодавців сформульовані концептуальні підходи до розвитку корпоративної політики. Вони зводяться до наступного:

- збільшення прибутковості підприємства має бути умовою зростання добробуту її працівників, прибуток не може створюватися за рахунок ураження матеріальних інтересів людей, погіршення умов праці;

- корпоративну соціальну відповідальність слід пов'язувати з філантропією, релігійними, культурними цінностями, розглядаючи її як фактор підвищення не тільки добробуту, але й економічних показників за рахунок покращення репутації, залучення нових інвестицій, збільшення обсягів продаж;

- реалізація соціальних програм на принципі добровільності;

- відповідальність держави і бізнесу повинна визначатися законодавством;

- особливого значення корпоративна соціальна відповідальність набуває в областях, де визначені державні гарантії і стандарти є низькими;

- види корпоративної соціальної політики унікальні для кожної компанії, соціальні програми не можуть бути універсальними і визначаються конкретними умовами діяльності кожної компанії: прибутковістю, пріоритетами у галузі розвитку, маркетинговою політикою;

- соціальна відповідальність бізнесу розвивається залежно від можливостей, пріоритетності завдань, що стоять перед компанією, середовища функціонування [2, с. 23].

Парадигма соціальної відповідальності бізнесу стає все більш затребуваною як система етичних поглядів за дотриманням принципів соціальної справедливості, забезпечення доступності соціально важливих послуг. Тому поведінка сучасного бізнесу має переборювати існуючу, серед його представників, односторонню орієнтацію на досягнення прибутку. Йдеться і про те, що частина надходів, яку підприємці отримують внаслідок сприятливої кон'юнктури, має використовуватися на соціальні цілі. Сучасна міжнародна практика керується етичним і морально-правовим підходом до економічної діяльності. Такі авторитетні установи, як Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна Організація Праці, Організація економічного співробітництва і розвитку все більшу увагу зосереджують на інвестуванні банками і корпораціями розвитку соціальної інфраструктури: медицину, освіту, дозвілля, екологію, безпеку праці.

Для розвитку й активізації корпоративної благодійності уряди різних країн вдаються до заходів державного регулювання поведінки соціально відповідального бізнесу. У світі склалися дві моделі регулювання, які висувають перед бізнесом обов'язкові вимоги. В Європі до підприємств і банків застосовується державна примусова форма тиску, за якою зобов'язують останні дотримуватися встановлених правових норм соціальної відповідальності.

У Великій Британії, Голландії, Німеччині, Швеції державою встановлені правила соціальної звітності підприємств, які визначають її зміст і періодичність. На європейському просторі діють два варіанти регулювання соціальної поведінки: обов'язковий і рекомендований. Проте в кожному з них використовуються правові норми, які підприємства зобов'язані виконувати.

У США на відміну від європейського підходу діють більш ліберальні («відкриті», за термінологією ряду учених) підходи до регулювання корпоративної соціальної діяльності. Між тим, як і в Європі, уряд США визначає мінімальні соціальні стандарти для бізнесу.

З метою мотивації соціально орієнтованої політики прийнято ряд документів: кодекси корпоративного управління, природоохоронні закони на федеральному і місцевому рівнях. Одним із фундаментальних є Закон (Акт) комунального інвестування, який зобов'язує компанії і банківські установи здійснювати інвестиційну активність на території їх комерційної діяльності.

Цим Законом кожний банк зобов'язаний патрунувати певну територію і забезпечувати надходження інвестицій. Існують аналогічні закони для стимулювання корпоративної соціальної діяльності компаній, які працюють за

кордоном. Прикладом може слугувати діяльність «Корпорації приватних зовнішніх інвестицій (Overseas Private Investment Corporation – ORIC), яка страхує компанії США на міжнародному рівні і слідкує за дотриманням нею соціальних стандартів.

Позитивний імідж компанії, яка послідовно проводить корпоративну соціальну відповідальність, дає їм переваги в конкуренції розміщення своїх капіталів на територіях інших країн, спрощує дозвіл на отримання преференцій.

Якщо у 60-70-ті рр. благодійна діяльність була разовою та розпорошеною, то на початку XXI ст. вона набула статусу довгострокових інвестиційних проектів.

Корпоративна звітність почала надаватись у формі інтегрованих звітів по основних міжнародних стандартних методиках та охоплює фінансові, соціальні й екологічні параметри. До них відносяться GRI – Global Reporting Initiative; AA 1000; ISO – International Standards Organization; SAI 8000 – Social Accountability Internationall. Корпоративна звітність на регулярній основі - свідчення свідомих дій за репутацію компанії, що призводить до зростання її капіталізації і доступу до недорогих банківських кредитів.

Соціальна активність бізнесу та зростання її ролі у підвищенні іміджу компаній викликали необхідність подальшого вдосконалення економіко-організаційних механізмів залучення і реалізації інвестицій у розвиток соціальної інфраструктури. Значно розширилася сфера діяльності Фонду соціально відповідальних інвестицій та удосконалився його інструментарій. З'явилися банківські продукти (акції, облігації), венчурний капітал. У США активи соціально відповідальних фондів становлять зараз 2,7 трлн дол., або 9,4% усіх активів цієї країни, які знаходяться під професійним управлінням [3, с. 109].

Функцією Фонду соціально відповідальних інвестицій є формування соціально орієнтованих напрямів витрат. До інвестиційного профілю відбираються цінні папери тих компаній, які зарекомендували себе на ринку як соціально відповідальні. Фонд формується і керується професійними працівниками. Його структура багатогранна і забезпечує реалізацію практично усіх соціальних стратегій компаній.

Існують різні напрями діяльності соціально відповідальних інвестицій. Це акумулювання грошей у вигляді цінних паперів, участь в акціонерному капіталі, а також у місцевих інвестиційних програмах. Останній напрям дає можливість соціально незахищеним людям і малозабезпеченим залучати кошти під низький відсоток для будівництва житла, розвитку малого бізнесу. Ці кошти населення отримує через банки місцевого розвитку, кредитні спілки, спеціалізовані фонди допомоги.

Досвід США по державному регулюванню соціально відповідального бізнесу показує, що з трьох варіантів формування інвестиційного портфелю два включають інституціональні структури різної спрямованості, які відповідають цілям інвесторів, і один має спрямованість на місцевий рівень. Таким чином, американські і західноєвропейські компанії надають важливе значення ефективному використанню своїх нефінансових активів. Ця практика, крім

прагматичного ефекту, показує зростання економічної культури серед бізнес-суспільства.

Із наведеного вище матеріалу видно, що в Європі та США практика соціально відповідального бізнесу знайшла протягом десятиріччя широке застосування, сформувалися різні варіанти її державного регулювання.

В Україні на відміну від розвинутих країн предметне поле соціальної відповідальності бізнесу звужене. Кількісні й якісні параметри соціально орієнтованого бізнесу знаходяться на протилежних полюсах.

В Україні зареєстровано 134510 недержавних об'єднань, з них 50706 (37,7%) – громадських організацій, 10319 (7,7%) – благодійних організацій, 19706 (14,6%) – релігійних організацій [4, с. 162]. Решта – це кредитні та споживчі спілки, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків та ін.

Функції недержавних організацій зводяться до надання консультацій, проведення тренінгів, просвітницького й інформаційного обслуговування, соціального захисту й освітянської діяльності. Майже 50% недержавних організацій не мають у штатній структурі осіб, які б працювали на постійних посадах.

За повідомленням недержавних організацій, лише 5% з них включені до міжнародної мережі аналогічних організацій. Приблизно 30% недержавних організацій, що надають соціальні послуги, отримують від держави фінансову допомогу. Частка державної участі в бюджеті недержавної організації становить 9-11%; 10% організацій мають комерційні доходи, наприклад, від надання соціальних послуг, питома вага яких становить 4% бюджету організації.

Із наведених даних видна слабкість економічної бази недержавних організацій та їх обмежені можливості щодо надання соціальних послуг. Це підтверджується і результатами обстеження Світовим банком роботи недержавних організацій. Серед головних проблем, що заважають розвитку і стабільності недержавних організацій, перше місце займають фінансові питання. На наступних сходинках - питання відсутності доступної інформації про програми та проекти, а також правові питання діяльності недержавних організацій [4, с. 162-163]

Таким чином, недержавні структури, які є інституціональними посередниками бізнесу при виконанні ним соціальних функцій, відчують труднощі в своїй діяльності, що пов'язано, по-перше, з недостатньою кваліфікацією персоналу, по-друге, нерегулярним фінансуванням, по-третє, відсутністю досвіду в роботі, навичок і пасивною позицією при освоєнні сучасних форм і методів діяльності.

Слабкість організаційного і фінансового стану недержавних організацій не забезпечує вирішення питання активізації корпоративної соціальної політики бізнесу. В силу відмічених причин вони не виступають ефективним посередником розподільчих процесів між населенням, соціальною інфраструктурою та підприємцями.

Зокрема, у Волинській області корпоративна соціальна відповідальність, як і в країні в цілому, проявляється через благодійність. На благодійні цілі

підприємці спрямовують менше 2% прибутку. Це значно менше регуляторних норм, що встановлені державою. Національним законодавством дозволяється, і це мотивується податковими преференціями, відраховувати на благодійні цілі від 2 до 5% прибутку.

Серед факторів, які стримують благодійну діяльність, на першому місці стоїть відсутність гарантії цільового використання допомоги, на другому – фінансова неспроможність підприємства, на третьому – недосконале законодавство, що регулює соціальну діяльність бізнесу. Інші фактори пов'язані з суб'єктивними характеристиками суб'єктів благодійності [5, с. 97].

Благодійні внески спрямовуються переважно на підтримку соціально незахищених осіб. Їм значною мірою поступаються внески на користь громадських організацій, державних і муніципальних.

Таким чином, пріоритетами благодійних ініціатив є допомога фізичним особам, сприяння соціально-культурній діяльності регіону, спрямованих на розвиток мистецтва, забезпечення побутових потреб [5, с. 95-96].

Зараз інвестиційний клімат у соціальній інфраструктурі характеризується переважно державними асигнувань, призначення яких, в основному, підтримувати стан закладів соціальної інфраструктури. До основних інвестиційних проблем, пов'язаних з інвестуванням, відноситься створення організаційно-правових механізмів взаємодії держави, бізнесу і соціальних закладів з метою залучення корпоративних інвестицій у соціальну інфраструктуру.

Розглядаючи це питання, необхідно зупинитися на трактовці поняття інвестицій у соціальну інфраструктуру. Із впровадженням у статистичну практику системи національних рахунків кошти, які витрачає населення на споживання платних послуг, прирівнюються до інвестиційних ресурсів. Із нашої точки зору, при такому підході відбувається ототожнення поняття інвестицій із купівельним попитом, оскільки кошти не інвестуються з метою отримання прибутку, а витрачаються для задоволення потреб населення у навчанні, лікуванні, дозвіллі. Споживчі витрати на послуги освіти, охорони здоров'я можна розглядати як довготривале інвестування населення у свій професійний потенціал, у зміцнення свого здоров'я та інтелектуальний розвиток. У цьому випадку окупність інвестиційних коштів відбувається через багаторічний термін і опосередковується трудовими і виробничими відносинами, умовами підприємницької діяльності, які опосередковуються поряд з іншими суб'єктивними факторами.

Залежність між платоспроможним попитом на послуги закладів соціальної інфраструктури і валовим доходом закладів соціальної інфраструктури, безумовно, існує, однак вона може розглядатися лише у фінансових категоріях розподілу чистого доходу.

Під інвестиціями розуміється вкладання капіталу в галузі економіки з метою отримання прибутку або досягнення іншого корисного ефекту. Розрізняють фінансові інвестиції (покупку акцій та інших цінних паперів) і реальні (вкладання капіталу) інвестиції. Їх інакше трактують як опосередковані (портфельні) інвестиції та прямі. Портфельні непрямі інвестиції здійснюються

двома шляхами: а) через банки, різноманітні фонди, інвестиційні компанії та інші установи, які розміщують їх на ринку і забезпечують інвестору одержання фіксованого прибутку; б) шляхом купівлі цінних паперів з метою вилучення прибутку.

На сьогодні механізми, які б забезпечували прибутковість інвестиційних ресурсів, відсутні. Система соціальної інфраструктури являє собою сукупність закладів різних галузей економіки, які відносяться до державних і муніципальних форм власності, а також заклади недержавної власності. Залучення приватних інвестицій у державні і муніципальні заклади практично виключено, оскільки вони функціонують на бюджетній основі.

Існують також договірні відносини між державними і муніципальними закладами, з одного боку, і фізичними та юридичними особами – з іншого, з приводу передачі першим частки майна або земельної ділянки для виконання своїх функціональних обов'язків. Однак така суміжна діяльність не передбачає прибутковості, а лише участь у розподілі об'єктів суміжної діяльності. У такому разі відбувається не передача інвестицій з однієї форми власності (приватної) в другу (державну і муніципальну), а фактично використання ресурсів інвестора.

Таким чином, можна зробити однозначний висновок про обмежені можливості залучення приватних інвестицій у державні і муніципальні заклади соціальної інфраструктури.

При очевидності потреби соціальної інфраструктури в інвестиційних ресурсах рамки сучасного законодавства не забезпечують вирішення проблеми. Ключовим питанням заохочення корпоративних приватних інвестицій є можливість для інвестора отримати прибуток, що не здатні забезпечити бюджетні заклади. Розв'язання цього протиріччя може бути знайдено на шляху зміни статусу закладів соціальної інфраструктури, що розширює участь державних і недержавних організацій у ринкових відносинах. Відносно муніципальних і державних закладів соціальної інфраструктури вважаємо за доцільне надати їм права автономної організації. Спеціальним законом, наприклад, «Про автономний некомерційний заклад» доцільно визначити порядок формування і використання їх майна. Автономний заклад має бути юридичною особою і від свого імені одержувати і здійснювати майнові та особисті немайнові правовідносини.

Фінансування автономного закладу має відбуватися у вигляді субвенцій і субсидій із бюджетів відповідних рівнів згідно з програмами, затвердженими в установленому порядку, та інших джерел. У цьому контексті перспективним виглядає укладення автономним некомерційним закладом інвестиційної угоди з інвестором, за яким останньому в разі вкладання грошей у діяльність соціальної інфраструктури гарантується певний прибуток за рахунок розширення обсягу надання платних послуг і населенню або сторонній організації.

Для мотивації інвестиційної діяльності важливо надати автономному закладу право позичальника. З метою реалізації інвестиційної активності необхідно юридично дозволити автономному закладу складати позичальний

договір і бути емітентом облігацій, якими забезпечується право їх покупців на одержання фіксованого відсотка її номінальної вартості.

При розробці закону про автономний некомерційний заклад слід ввести в його текст пряму законодавчу норму про можливість випуску зазначеною юридичною особою як позичальником цінних паперів (облігацій). Це дало б змогу розширити інвестиційні можливості закладів соціальної інфраструктури.

Для залучення інвестиційних ресурсів варто розширити відповідні статті Цивільного кодексу України, Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок». Доцільно ст. 86 розд. 7 «Здійснення підприємницької діяльності непідприємницькими товариствами й установами» Цивільного кодексу України, поповнити таким закладом, який матиме статус «автономної організації» [6, с. 86]. Необхідно також надати юридичного підґрунтя цінним паперам автономного закладу як фінансовому інструменту організації його взаємодії з інвестором.

Зараз Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» визначено, що емітентом облігацій може бути юридична особа, орган виконавчої влади та органи місцевого самоврядування [7, ст. 2]. При цьому облігації дозволено випускати підприємствам і місцевим органам. Для чіткого визначення права автономного закладу необхідно в закон ввести поняття облігації автономної (некомерційної) організації. В Україні механізм багатоканального фінансування тільки створюється. Певний прояв він знаходить лише в моделі змішаного фінансування, в основному, на двосторонній основі: бюджетних коштів і грошових доходів населення. Мало помітна роль у багатоканальному фінансуванні соціальних галузей такого потенційно перспективного сектора економіки, як мале підприємництво. Частка продукції малих підприємств освіти в загальному обсязі реалізованої продукції в 2012 р. становила 1832 млн. грн., або 0,04%, охорони здоров'я – 6523,4 млн. грн., або 0,16%, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 7966 млн. грн., або 0,2%. [8, с. 304]. Аналіз господарської діяльності малих підприємств соціальної інфраструктури показує, що позитивний фінансовий результат мають не всі підприємства.

У ринкових економіках, передусім у США і Великій Британії, все більш розповсюдженим інструментом позабюджетної фінансової підтримки соціальної інфраструктури стає цільовий капітал некомерційних організацій – ендаумент. В умовах багатоканального фінансування та економічної самостійності ендаумент стає додатковим та ефективним каналом поповнення бюджету галузей соціальної інфраструктури. Ендаумент являє собою обсяг фінансових ресурсів (інвестиційних активів у грошовій формі, цінні папери, нерухоме та інше майно), які відкладаються на користь некомерційних організацій на певних умовах. Ендаумент розміщується у фінансових інститутах з метою отримання закладами соціальної інфраструктури щорічних дивідендів (відсотків, ренти, прибутку). У багатьох країнах дані види доходів некомерційних організацій розглядаються як благодійні внески і не обкладаються податком. Дивіденди від ендаумента, який може використовувати некомерційна організація для фінансування соціальних

закладів, постійно обмежується чистими активами. Це означає, що базовий капітал ендаумента залишається недоторканим.

Використання доходу від ендаумента контролюється донором або управлінською радою відповідно до цілей і умов, на яких капітал передається некомерційній організації. Для збереження й примноження активів вони можуть передаватися закладами соціальної інфраструктури в управління спеціалізованим фондам, які вкладають кошти для отримання максимального прибутку. Зазвичай дозволяється використовувати 5% вартості довірчого капіталу. Процес накопичення ендаументу триває багато років. Для попередження надмірного збільшення базового капіталу ця регулятивна норма може збільшуватися до 10%.

Фінансування соціальної інфраструктури за допомогою цільового капіталу некомерційних організацій найбільш розповсюджене в Сполучених Штатах Америки. У цій країні на національному рівні існують дві громадські організації, які наділені правом формувати фінансові ендаументи. Це, зокрема, Національний ендаумент мистецтв і Національний науковий фонд. Ці установи створені Конгресом США як незалежні федеральні агентства, та їх діяльність фінансується за рахунок державного бюджету. На підтримку різних проектів Національним ендаументом мистецтв витрачається з початку його діяльності щорічно 150-160 млн. дол.[9, с. 92]. Університети США мають ендаумент у десятки мільярдів доларів, а бібліотеки і музеї - сотні мільярдів доларів.

Цілий ряд авторитетних університетів США утворювалися за допомогою ендаументу. До них відноситься, наприклад, Стенфордський університет.

Функціонування фінансових ендаументів у США здійснюється на основі прийнятого закону «Про управління інституціональними фондами». Відповідно до Федерального закону штати розробляють власні закони.

Система ендаументів університетів уявляє складний фінансовий комплекс джерел надходжень коштів і шляхів їх використання.

Загальна сума благодійних внесків складається з багаточисельних ендаументів, які вносяться окремими донорами. Наприклад, у Гарвардському університеті ендаумент нараховує 11 тис. індивідуальних ендаументів, які мають самостійний статус і враховуються незалежно один від одного [9, с. 93]. Відповідно до законодавства США кожний донор має право формулювати свої вимоги до використання вкладених коштів. При цьому університетам дозволяється акумулювати ендаументи з метою підвищення рівня управління їх активами та ефективного вирішення інвестиційних завдань. Деякі учбові заклади об'єднують фінансові активи, утворюючи загальний фонд згідно із законами штатів, управління якими здійснюється за єдиними нормативними правилами. У даному випадку індивідуальні ендаументи поглинаються загальним фондом і підпорядковуються цілям, що висувуються перед ним.

Мотивація донорської діяльності здійснюється двома шляхами. По-перше, суми благодійних внесків звільняються від податків на доход як у донорів, так і у реципієнтів. По-друге, для стимулювання розширення індивідуальних внесків корпоративні структури збільшують обсяги активів в

ендаументах. Із 2006 р. Федеральна податкова служба дозволила університетам формувати трастові фонди як різновид ендаументів, в котрі включаються вільні кошти працівників університетів. Дозволяється без оподаткування спрямовувати на благодійні цілі нерозподілений дохід трасту і використовувати його активи в інвестиційних цілях.

Подібну практику здійснює Гарвардський і Масачусетський технологічний університети. Рівень гарантованих дивідендів дорівнює 5% від ринкової вартості вкладених коштів. Така регулятивна норма діє протягом усього терміну дії трасту, в зв'язку з чим встановлюється граничний віковий ценз участі в трастовій формі ендаументу.

У тому випадку, коли донорами не фіксуються напрями використання ендаументів, учбовому закладу надається право визначати цілі витрачання доходів, за рахунок яких може надаватися допомога студентам, формуватись ендаумент професорсько-викладацького складу, оновлюватися матеріальна база університетів тощо. Головна мета інвестиційної політики університетів полягає в забезпеченні їх фінансової стабільності. Такий підхід виключає створення ризикової ситуації, яка може виникати, коли інвестор намагається максимізувати свої прибутки. Головним призначенням ендаументу є цільове інвестування на відміну від інших благодійних фондів, які створюються для споживання.

Інституційними складовими інвестиційної політики, крім ланки індивідуальних менеджерів, є управлінські компанії, що спеціалізуються на ефективному розміщенні фінансових активів ендаументу.

Інвестиційний дохід може використовуватись як споживчий ресурс і як квазіендаумент. Частка інвестиційного доходу, яка за рішенням університету переводиться в інвестиції, отримує статус «квазіендаумента». У даному випадку, оскільки доходи формуються не із зовнішніх джерел, а з доходів університетського ендаументу, вони розглядаються як профільні і не регулюються податковими нормами. У зв'язку з цим можливість вільного розпорядження доходами ендаументу набуває в університетах розповсюдження, особливо в умовах економічного спаду, оскільки дозволяє відшкодувати вартість коштів, втрачених у період несприятливої ринкової кон'юнктури.

Одним із альтернативних варіантів без ризикової інвестиційної практики є інвестування фінансових активів ендаумента у венчурні, хеджеві (позичальні) і спекулятивні проекти, які мають високу дохідність. Наприклад, хеджеві фонди дозволяють отримувати прибуток на рівні до 40%. Дохід від хеджування обкладається податком у повному обсязі. З метою уникнути оподаткування інвестиційна діяльність університетів набуває латентного характеру.

Проблема формування і використання ендаументів вимагає вдосконалення методів регулювання цими процесами. У США, де ендаумент є розповсюдженим явищем, створена спеціальна компанія по управлінню його інвестиційними активами. Зараз ця компанія «Коммонфанд» (Commonfund) здійснює управління 72 із 1000 найбільш великих університетських ендаументів [9, с. 98].

Висвітлення практики застосування ендаументу свідчить, що цільовий капітал дозволяє акумулювати ресурси різних донорів і виступає в якості довгострокового джерела доходу для некомерційних організацій. В Україні питання багатоканального фінансування, хоча і набуває суспільної актуальності, проте не створюються інституційні і законодавчі умови для його розвитку.

Для того, щоб заклади соціальної інфраструктури мали можливість отримувати і використовувати додаткові джерела фінансування, необхідно адаптувати державні й муніципальні заклади соціальної інфраструктури до умов сучасного українського правового поля і перетворити їх із пасивного реципієнта державних коштів у некомерційну організацію. Соціальний заклад як некомерційна організація набуває права передавати кошти в довірче управління компанії по управлінню фінансовими ресурсами.

Передчасним вбачається застосування ендаумента у формі цінних паперів і нерухомості. Національні ринки цінних паперів і нерухомості в силу свого коливання під впливом цілого ряду факторів поки не здатні забезпечувати трансформацію додаткового припливу грошей в інвестиційний ресурс і джерело доходу. Тому, якщо цільовий капітал некомерційних організацій досягне навіть очікуваного обсягу, який зафіксується бізнесом, можна отримати збільшення інфляції. Отже, інфляційне очікування на ринках цінних паперів і нерухомості перешкоджає розповсюдженню ендаументу.

Другим фактором, який обмежує цей процес, є ризики при інвестуванні в цільовий капітал бюджетних коштів. Існує небезпека необгрунтованого відтоку бюджетних коштів на ринки капіталу і, як наслідок цього, посилення аудиторського контролю за діяльністю некомерційних організацій, що може призвести до неефективного використання їх економічного потенціалу.

Проте зазначені ризики можуть бути пом'якшені, якщо інвестування бюджетних коштів у цільовий капітал поєднати з приватними, використовуючи для їх довірчого управління існуюче законодавство.

Третє обмеження торкається відсутності правових податкових механізмів, пов'язаних із формуванням і управлінням власне цільовим капіталом. Необхідно провести відмінність між разовими благодійними внесками і пожертвуваннями, надходження яких до некомерційних організацій дозволяють отримувати додатковий дохід у процесі їх діяльності.

Різниця між разовими пожертвуваннями і цільовим капіталом полягає у механізмах їх використання та оподаткування. Перші спрямовуються на благодійні цілі безпосередньо й одразу після їх надходження. Разові пожертвування, використані на утримання та здійснення статутної діяльності некомерційної організації, розглядаються як безоплатна і бездохідна операція. Таким чином, отримання майна на формування капіталу визнається позареалізаційним доходом і за відсутністю позареалізаційних витрат (тобто за відсутністю комерційної діяльності) повинно оподатковуватися.

На противагу благодійним внескам пожертвування, які формують інвестиційні активи, що передаються у довірче управління для отримання

регулярного доходу на довгостроковій основі для фінансування некомерційної організації, регулюються пільговим оподаткуванням.

Враховуючи нинішню несприятливу ситуацію з багатоканальним фінансуванням соціальної інфраструктури, можна вважати за доцільне створити умови для адаптації міжнародного досвіду із функціонування цільового капіталу некомерційної організації до соціальної практики України.

У зарубіжній практиці вплив бізнесу на соціальну політику, зокрема, на розвиток соціальної інфраструктури, відбувається на законодавчій базі, яка визначає умови для функціонування і розвитку цільового капіталу як джерела фінансування некомерційного сектора економіки. Ця практика свідчить, що в юридичному аспекті цільовий капітал у формі інвестиційного активу має набути всі ознаки правового інституту, які характеризуються предметною спрямованістю (додаткове фінансування некомерційних організацій); принципами регулювання (визначення коштів, використання їх у благодійних цілях у комерційній сфері); наявністю юридичної конструкції (суб'єктний склад правовідносин, особливі умови суб'єктних правовідносин).

Ключове питання – право власності на цільовий капітал. Від його вирішення залежить можливість розпорядження доходами від його використання. Відповідь на поставлене питання передбачає чіткість у визначенні організаційно-правової форми суб'єктів даних правовідносин – державних і муніципальних закладів. Власником цільового капіталу не можуть бути бюджетні заклади. Право власності зберігається лише за некомерційною організацією, що утворюється у формі фонду, автономної некомерційної організації, громадської або релігійної організації. Таким чином, бюджетні заклади для розпорядження інвестиційними активами повинні набути статус некомерційної організації. Це ставить перешкоди на шляху одержавлення цільового капіталу, що сприяє комплексному регулюванню процесу формування й ефективного управління на довгостроковій основі залученими позабюджетними коштами в інтересах розвитку закладів соціальної інфраструктури.

Для створення, цільовому капіталу, сприятливих умов розвитку доцільно ввести податкові пільги, до яких відносяться відміна ПДВ при передачі грошових коштів на формування цільового капіталу, податку на прибуток некомерційних організацій при його використанні та інші пільги.

Режим оперативного управління, який зазвичай прийнятий в країні, обумовлює різні підходи до формування та використання цільового капіталу для різних форм некомерційних організацій. Умови України передбачають два підходи до формування цільового капіталу.

Різниця між ними полягає в праві власності. Згідно з першим підходом некомерційна організація формує для себе цільовий капітал, коли вона виступає його власником і єдиним отримувачем доходу від нього. Такий підхід може передбачатися тільки для некомерційної організації, що наділена правом власності на майно й утворена, як згадувалося раніше, в організаційно-правовій формі фонду, автономної некомерційної або громадської організації. Отримувачем доходу від цільового капіталу в цьому випадку може бути тільки

дана некомерційна організація. Необхідно прийняти до уваги, що для некомерційної організації - власника цільового капіталу встановлюється урядом перелік видів платної діяльності, які вона може здійснювати.

Згідно з другим підходом утворюється спеціалізована організація по управлінню цільовим капіталом на користь інших одержувачів доходів від цільового капіталу, які не наділені правом власності будь-якого майна.

Такою організацією може бути тільки некомерційна організація в організаційно-правовій формі фонду. Уставними видами діяльності спеціалізованого фонду виключно є наступні: а) формування цільового капіталу; б) використання цільового капіталу; г) розподіл доходу від цільового капіталу.

Статус фонду передбачає, що він не може користуватися і розпоряджатися грошовими коштами цільового капіталу, за виключенням розміщення цих коштів на банківському депозиті на період до передачі їх у довірче управління керуючої компанії [10, с. 52-53].

Визначається також гранична сума грошових коштів, після досягнення якої некомерційна організація повинна передати їх у довірче управління керуючої компанії. Після перерахування цих коштів цільовий капітал вважається сформованим. Для економічних умов України ця гранична сума грошових коштів, може бути орієнтовано визначена з урахування існуючої практики.

В областях України річний обсяг цільових фондів у середньому становить 10 млн. грн., які використовуються на цілі інноваційного розвитку районів і соціальну підтримку населення. Обсяг ендаументу (цільовий фонд), дохід від якого використовувався для підтримки галузей соціальної інфраструктури, має бути не менше 100 млн. грн. Дана величина ендаументу обґрунтована наступними розрахунками.

Нехай m – ресурс цільового фонду базового року t_0 ; r_{inf} – очікуваний рівень інфляції в наступному році t_1 ; r_{inv} – рівень прибутковості, необхідний для фінансування галузі в об'ємі V без зменшення ресурсів фонду в цінах базового періоду. Тоді з урахуванням інфляції прибуток фонду повинен бути не меншим, ніж необхідний для галузі ресурс: $m (1 + r_{inf}) (1 + r_{inv}) - m (1 + r_{inf}) (1 + r_{inv}) \geq V$, або $m (1 + r_{inf})^* r_{inv} \geq V$. Наприклад, якщо прогнозований рівень інфляції становить 10%, ресурс початкового періоду 100 млн., а відсоткова ставка 21%, номінальний об'єм поточного періоду буде становити 121 млн., проте використати ми можемо не більше 11 млн. для того, щоб не зменшити об'єм ресурсу в цінах базового року (в порівняльних цінах). Таким чином, якщо за рахунок цільового фонду в поточному періоді планується використати 10 млн., відсоток r_{inv} , за умови 10% інфляції, повинен становити не менше $r_{inv} \geq 10 \text{ млн.} / 110 \approx 9,1\%$, тобто відсоткова ставка по депозитах не повинна бути меншою 20,1%. Якщо відсоткова ставка становить 21%, ми можемо використати 11 млн. без зниження фактичного (в цінах базового періоду) ресурсу цільового фонду [11, с. 134].

Керуючими компаніями можуть бути виключно комерційні організації, які утворені в організаційно-правових формах господарюючих товариств

(акціонерних товариств різних типів), що професійно займаються інвестиційною діяльністю на ринку і мають ліцензію на управління цінними паперами або ліцензію на управління інвестиційними фондами, пайовими інвестиційними фондами та недержавними пенсійними фондами.

Спеціалізований фонд повинен використовуватися на адміністративно-управлінські витрати не більше 15% доходу від довірчого управління майном, який утворює цільовий капітал, або не більше 10% доходу від цільового капіталу, який надійшов за останній рік. Різниця полягає в тому, що в дохід від цільового капіталу включається дохід від довірчого управління капіталом, до якого додається ще й частина самого капіталу в розмірі не більше 10% від його балансової вартості. Витрачання 10% цільового капіталу допускається, якщо це не заперечується умовами договору про спадщину або пожертвування і передбачено фінансовим планом некомерційної організації - власника цільового капіталу.

Витрати на адміністративно-управлінські цілі допускаються на оплату оренди, придбання основних засобів і матеріалів, аудит, виплату заробітної плати працівникам, управління фондом та його структурними підрозділами, оплату послуг по управлінню фондом.

До одержувачів доходу від цільового капіталу висуваються певні вимоги, які розповсюджуються на державні і муніципальні заклади. Передбачається відокремлений бухгалтерський облік витрат одержувача доходу від цільового капіталу, які фінансуються за рахунок цього доходу, і витрат, які фінансуються з інших джерел.

Для того, щоб перешкодити заміщенню бюджетного фінансування доходами від цільового капіталу, необхідно щорічно здійснювати аудит діяльності державних і муніципальних закладів у разі, якщо дохід від цільового капіталу протягом року перевищує певну граничну суму.

Грошові кошти, які складають цільовий капітал, у т.ч. іноземна валюта, можуть бути розміщені керуючою компанією в державні цінні папери країни; облігації українських емітентів; акції акціонерних товариств; державні цінні папери іноземних держав; облігації й акції іноземних емітентів; іпотечні цінні папери, що випускаються відповідно до законодавства України; інвестиційні паї закритих пайових інвестиційних фондів, якщо правилами фонду передбачена виплата доходу не менше одного разу на рік; інвестиційні паї інтервальних пайових інвестиційних фондів; інвестиційні паї відкритих інвестиційних фондів; об'єкти нерухомості; депозити в гривнях або іноземній валюті в кредитних організаціях.

З метою дотримання принципу надійності і диверсифікації при інвестуванні цільового капіталу доцільно прив'язувати розміри фінансового забезпечення кінцевих одержувачів доходів до середньої ринкової доходності. Такий підхід орієнтує керуючу компанію на вкладання коштів цільового капіталу або в банківські депозити, рівень доходності яких не завищений, або в акції крупних компаній, що займають домінуюче становище на ринку і спрямовують прибуток, у першу чергу, на розвиток і капіталізацію, а не на виплату дивідендів.

Вимоги диверсифікації спрямовані на збереження інвестицій в умовах стабільного ринку. В умовах дестабілізації ринку втрати від диверсифікованих портфельів будуть прагнути до середніх втрат ринку.

Законодавство країн, які формують і використовують цільовий капітал, заперечує ризикові операції з цільовим капіталом. Отже, можливості фінансового забезпечення некомерційних організацій за рахунок доходів від цільового капіталу ставляться в залежність від стану ринку та переслідують цілі як розвитку ринку, так і фінансування некомерційних організацій.

Автономний заклад може використовувати доходи відповідно до уставних цілей та планів фінансово-господарської діяльності.

Список використаної літератури:

1. Davis R. The meaning and social responsibility. In contemporary management. Issues and viewpoints / R. Davis. – [S. 1.]: EnglewoodCliffs, 1974. (Дэвис Р. Значение и сфера социальной ответственности в современном управлении. Вопросы и мнения / Р. Дэвис. – [С. л.]: EnglewoodCliffs, 1974)
2. Неотъемлемая составляющая эффективности: итоги всероссийского конкурса «Российская организация социальной эффективности // Человек и труд. – 2007. – № 4. – С. 18-23.
3. Шлихтер А.А. Корпоративная социальная ответственность современного бизнеса и механизмы ее реализации (на примере США) / А.А. Шлихтер // Труд за рубежом. – 2009. – №1. – С. 99-119.
4. Горемикіна Ю.В. Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг / Ю.В. Горемикіна // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – №1(11). – С. 161-168.
5. Звонар В.П. Міжсекторне партнерство як механізм реалізації регіональної соціальної політики: концепція для України / В.П.Звонар. – Луцьк, 2009. – 290 с.
6. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/big/tekst71/pg.2htm>.
7. Про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс]: Закон України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.Cgi?nreg=34> 80-15.
8. Статистичний щорічник України за 2012 рік. – К., 2013. – 551 с.
9. Кочетков Г.Б. Эндаументы, их роль в системе высшего образования в США / Г.Б. Кочетков // США, Канада: экономика – политика – культура. – 2008. – № 10. – С. 91-108.
10. Абалкина Т.В. Управление целевым капиталом / Т.В. Абалкина // Справочник руководителей учреждений культуры. – 2008. – № 5. – С. 23-27.
11. Новіков В.М. Державно-корпоративна інтеграція: інституціональна структура та механізм розвитку / В.М. Новіков // Демографія та соціальна політика. – 2012. – №1(17). – С. 129-137.